
En Horats-pastisj fra 1805

Johan Nordahl Bruns latinske epitafium over Gerhard Sandberg

PER PIPPIN ASPAAS

Lørdag 18. mai 1805 sto et epitafium signert *J. N. Brun* på førstesiden av *Bergens Adresse-Contoirs Efterretninger*, forløperen for *Bergens Tidende*. Forfatteren var ingen hvem som helst. Foruten å være byens biskop, var Johan Nordahl Brun en betydningsfull politiker og forfatter – essayist, salmedikter, lyriker og dramatiker. Mange av verkene hans synges og leses fremdeles i dag. «Norges Skaal», også kjent som «For Norge, Kiempers Fødeland» fungerte lenge som uoffisiell nasjonalsang. «Udsigter fra Ulriken» er Bergens ubestridte bysang. I tillegg er Johan Nordahl Brun representert med flere salmer i Norsk Salmebok (for eksempel «Jesus lever, graven brast»).

Det latinske epitafiet som presenteres her, inneholder både kristne referanser og en nokså sofistikert bruk av Horats. For å kunne ha utbytte av den korte teksten, er det bruk for både en historisk-biografisk og en klassisk-filologisk tilnærming.

To katedralskoletrøndere

Johan Nordahl Brun ble født på Byneset ved Trondhjem i 1745 og fikk sin grunnutdannelse ved katedralskolen før han reiste til København midt på 1760-tallet. Det ble noe flytting fram og tilbake mellom Trondhjem, Sorø og København, hvor han blant

annet var aktiv i Det norske Selskab, dikterklubben som formelt ble stiftet i 1772. I 1773 tiltrådte han sin første stilling, som kapellan ved en av kirkenene i Bergen. I vestlandsbyen skulle Brun ha sitt virke livet ut. Han steg i gradene fram til han i 1804 overtok som biskop, en stilling han ble sittende i fram til sin død i 1816, 71 år gammel.

Språkhistorisk blir Brun ofte trukket fram fordi han i sin diktning beriket det danske skriftspråket med en del særnorske ord, som «Vaar» framfor «Foraar» og «ræd» framfor «bange». Det er mindre vanlig å minnes Brun som latindikter. Epitafiet

som presenteres her, er neppe skrevet med de største litterære ambisjoner. Det utgjør mest av alt en pastisj med fraser klippet fra ulike dikt av Horats. Likevel er det verd å trekke fram som et eksempel på en mer kosmopolitisk side ved denne ruvende skikkelsen i vår kulturhistorie. Det kan legges til at pionerene i Det norske Selskab ikke bare var opptatt av å dyrke moderne litteratur, de var i høy grad opptatt av latinske forbilder som Ovid og Horats (se f.eks. Bliksrud 1999). Selskapets motto, *vos exemplaria Graeca*, er eksempelvis hentet fra *Ars poetica*, vers 268.

Til *examen philosophicum* leste den unge Johan, som vanlig var, betydelige mengder latin, gresk og hebraisk. I *Latina* var pensumet Curtius, Nepos, Æneidens 2. og 6. sang, Plinius' brev og Panegyricus og – viktigst i vår sammenheng – 3. bok av odene og 2. bok av satirene til Horats (Brun 1877, s. 11). Samlekarakteren til artium var *haud illaudabilis*. Tre år senere, i 1767, avla Brun teologisk embetseksamen etter intensivt selvstudium. Han besto med *non contemnendus*, men skal ha fått rosende omtale av de eksaminerende professorene for «den Lethed, hvormed han talte det latinske Sprog», som jo var eksamensspråket den gang (Brun 1877, s. 13). I sitt virke som biskop førte Brun en visitasjournal hvor dansk og latin flyter over i hverandre. Slik tospråklighet i private notater var ikke uvanlig på den tiden. Visitasjournalen ble i 1951 utgitt i serien *Norvegia Sacra*, med kommentarer og oversettelser av latinen ved Leiv Amundsen.

60 år gammel skrev Brun det latinske epitafiet for *Bergens Adresse-Con-*

toir. Avdøde var den fire år eldre katedralskoletrønderen Gerhard (Gert) Sandberg (1741–1805). Sandberg har en langt mindre prominent posisjon i den nasjonale kulturhistorien enn Johan Nordahl Brun. Det er mest i samisk misjons- og lærdomshistorie han har satt sine spor. 12 år gammel ble han i 1753 innskrevet ved *Seminarium Lapponicum Fridericianum* i Trondhjem, en institusjon drevet av professor Knud Leem. Her fikk han forberedende undervisning i samisk samtidig med at han var elev ved katedralskolen. Sandberg reiste så til København, hvor han avsluttet sitt embetsstudium i teologi i 1764, tre år før Brun. Etter en tid hjemme i Trondhjem bar det nordover til Finnmark, hvor han var misjonær blant samene i ni år.

Sandbergs gamle samisklærer døde i 1774 fra et ufullendt storverk, *Lexicon Lapponicum bipartitum*, en to binds ordbok over det nordsamiske språket med ordforklaringer på dansk og latin. Sandberg bega seg i 1776 fra Finnmark ned til København, hvor han brukte fem år på å gjennomgå Leems manuskripter og ferdigstille læremesterens ordboksverk (jf. Aspaas 2021). I tillegg til arbeidet med ordboken oversatte Sandberg en rekke religiøse tekster til samisk (Steen 1954, s. 354ff).

I 1781 var Sandbergs samiske karriere over. Han fikk et kall som sogneprest i Os (Osøyro) sør for Bergen, langt borte fra de samiske områdene. Her stiftet han familie og ble sittende i stillingen i 24 år. De siste fem årene av sitt liv var han i tillegg prost i Sunnhordland prosti. Sandbergs hustru var Inger Margrethe Segelchen (1756–1826), en gullsmeddatter fra Molde.

Ifølge en biografisk oppstilling fra 1800-tallet fikk de elleve barn i perioden 1783–98, 8 sønner og 3 døtre. Fire av barna døde mens de var små (Lampe 1895, s. 264f). Gerhard Sandberg trakk sitt siste pust 10. mai 1805, 64 år gammel.

De to katedralskoletrønderne var uvanlige herrer, hver på sitt vis. Brun har skrevet seg inn i historien som norsk patriot og litterat, Sandberg som samemisjonær og oversetter til samisk. Epitafiet minner oss om at de begge også var godt skolerte latinister.

Fra Os prestegård. Til venstre den såkalte Paktarbustaden i to etasjer (bygget ca 1650) som var prestebolig på Sandbergs tid. Til høyre den eldste presteboligen på Os, den såkalte Borgstova (bygget ca 1350). Foto: Digitalt museum.

Epitafiet i Bergens Adresse-Contoires Efterretninger

*Hic jacet
In placida quiete fessus viator
Præpositus honorarius juxta & primarius Pastor
Ecclesiarum¹ Ostii
Beatus GERHARDUS SANDBERG,
Natus Nidrosiæ Anno 1742.
Ipsa inde a juventute austerus
Studiis devotus & totus in illis.
Quolibet in examine nulli secundus
Sacris in linguis commilitonum omnium
Facile princeps.
Missus ad Finnos,
Ubi nulla campis arbor æstiva recreatur aura,*

1) Eccelsiarum ed.princ. correxi

*Nihil non tulit, ingratos ut vinceret
Ad regnum² Cælorum.
Sincerus divini numinis cultor
Sed minus aptus acutis naribus hominum hujus Sæculi.
Par officio³, sed curis domesticis impar
Die decimo Mai Anno 1805.
Viribus exhaustis, abripitur
Viduæ, qua vix flebilior ulla,
Filiis sex, quorum nemo adhuc valet sine cortice nare
Filiæque⁴ uni, adhuc puellulæ.
Sic juvenem sodes
Sic virum comminister
Sic senem Episcopus novit.
J. N. Brun.*

Norsk oversettelse⁵

Her hviler
i behagelig fred en utmattet reisende,
en hedret prost og tillike en fremragende hyrde
for menighetene i Os,
salige GERHARD SANDBERG.
Født i Trondhjem i året 1742,
helt fra sin ungdom strengt
hengiven til studier og oppslukt fullstendig av disse;
sto ikke tilbake for noen i noen eksamen;
i de hellige språk blant alle sine medstudenter
en ubestridt ener.
Som misjonær blant samene,
hvor ikke noe tre vekkes til live på markene av sommerlig varme,
utholdt han alt, for å vinne de utakknemlige
for Himmelriket.
En renhjertet dyrker av den hellige guddom,
men ikke helt tilpasset den forfinede smak hos menneskene i dette tideverv;
en mann for sitt kall, men ikke en mann for de hjemlige sysler.
Den tiende mai i året 1805
var kreftene slutt; han ble revet vekk
fra sin enke, som sørger mer enn noen;
fra sine seks sønner, hvorav ingen ennå er sterk nok til å klare seg på egenhånd;
fra sin ene datter, fremdeles en liten pike.
Slik lærte kameraten den unge,
den geistlige kollega den voksne,
biskopen den gamle mannen å kjenne.
J. N. Brun.

-
- 2) Adregnum ed.princ. correxi
3) ofticio sive osticio ed.princ. correxi
4) Filiæqvæ ed.princ. correxi
5) Alle oversettelser i denne artikkelen er – hvis ikke annet er nevnt – ved artikkelforfatteren.

Omtalen av Sandberg i Bruns visitasjournal

Sommeren 1800 var Johan Nordahl Brun ute på visitas. Han opptrådte som konstituert biskop, den egentlige utnevnelsen kom som nevnt ikke før i 1804. Natt til 28. juni kom han seilende inn til Os (Osøyro), hvor Gerhard Sandberg holdt til. «Oos det er *Ostium* [munning], saa kaldet fordie en temmelig stor Elv løber ud der gjennom en vakker Slætte i Korsfiorden», heter det i visitasjournalen (s. 32). Dagen etter, 29. juni, er det «Andagt med Præsten og andæktig Meenighed», før ordkunstneren umiddelbart glir over i latin (s. 32f, med Amundsens oversettelse):

Pastor Gerhardus Sandberg de pastore fido pie & simpliciter 1 cur fideli amore prosequitur errantes 2 & quomodo. [...] Mirabar tamen virum, cujus industriam ab ipsis incunabulis novi & qui in scholastic[is] & academicis commilitoni cuilibet facile palmam præripuit, usque adeo senescentem mediocritate vulgari ad modum laborare. Scilicet fessus & uxore pervicaci fatigatus Vigorem perdidit animi, & ipse quidem acutis naribus hominum hujus sæculi male aptus.

Sjelehyrden Gerhard Sandberg om den trofaste hyrde, fromt og enkelt 1 hvorfor han følger de villfarende med trofast kjærlighet, 2 og hvorledes. [...] Jeg undret mig dog over at denne mann, hvis flid like fra hans spedeste alder jeg kjente, og som med letthet vant seirens palme fra hvilken som helst medstuderende i skolen og ved Universitetet, i sin alderdom i den grad fullstendig er hemmet under den banale middelmådighet. Saktens har han, trett og utmattet av sin stramme

kone, tapt sin åndskraft, og selv egner han sig nok også dårlig for denne tids mennesker med den skjerpede smag.

Etter denne ambivalente omtalen tar Brun en avstikker til Fusa, før han igjen er tilbake på Osøyro om kvelden 30. juni. «Mad[ame] Sandberg icke Manden gjorde Sælskab», bemerker han tørt (s. 33). Tidlig neste morgen reiser Brun videre i deilig sommervær, mens han gjør seg følgende tanker (ibid.):

Dolebam relictum amicum, tantum non civiliter mortuum, gaudebam eundem in re regni Dei & in filiis informandis totum.

Jeg sørget over vennen jeg forlot – død undtagen i rent borgerlig mening, jeg gledet mig på samme tid ved å vite ham helt optatt av Guds rikes sak og av å undervise sine sønner.

Mye i disse få linjene gjenfinnes i epitafiet. Riktignok er all negativ omtale utelatt – foruten noen ironiske hint holder dikterbiskopen seg strengt til prinsippet *de mortuis nil nisi bene*, om avdøde skal en ikke si annet enn godord.

Epitafiets struktur

Innholdsmessig inneholder epitafiet akkurat det en skulle forvente: En kronologisk gjennomgang av Gerhard Sandbergs liv fra vugge til grav. Strukturen kan grovt deles inn på følgende vis: Linje 1–5 gir beskjed om hvem som er død; 6–11 handler om den avdødes unge år fra fødsel til universitetseksamen; 12–15 om misjonsvirksomheten; 16–19 om virket som sogneprest og prost fram til hans død; 20–23 om familiemedlemmene han etterlater seg. Linje 24–26 oppsummerer avdø-

des livsløp som *iuuenis*, *vir* og *senis* (ungdom, voksen og gammel), mens 27 angir hvem som er forfatteren.

Avslutningen (linje 24–27)

Hvem er avslutningens *sodes*, *commi-nister* og *Episcopus*? Uten tvil J. N. Brun selv, som faktisk kan hektes på alle tre nominativene rent syntaktisk, i form av underskriften på linje 27. *Sodes* er ikke et gullalderlatinsk ord. Det er belagt i latinske tekster fra 400-tallet og framover, og er høyfrekvent i middelalderlatin som ekvivalent til *sodal-is*, kamerat. Brun og Sandberg var ikke egentlig studiekamerater, men vi vet fra visitasjournalen at de har kjent hverandre helt fra ungdomstiden. Det året Brun ble utskrevet fra katedralskolen og satte kursen for København (1765), befant Sandberg seg i hjembyen med et gullforgylt eksamensbevis: Han hadde fått *laudabilis* på sin teologiske eksamen året før. Slike bragder ble helt sikkert lagt merke til i Trondhjem, og det er nærliggende å tenke seg at Sandberg har vært et akademisk forbilde for den fire år yngre Brun. *Comminister* betyr kollega i prestevirket, *ministerium*. Nå var riktignok Brun aldri i Finnmark, men i hoveddelen av karrieren var de to geistlige stasjonert i henholdsvis Bergen og Os, altså innenfor samme bispedømme.

Åpningen (linje 1–5)

Epitafiet åpner ganske enkelt med *Hic jacet ... Beatus Gerhardus Sandberg*, Her ligger (hviler) den salige Gerhard Sandberg, en standardåpning i en kristen tekst som denne. *Beatus* har en spesifikk religiøs betydning, nemlig at personen har oppnådd salighet.

Linje 3–4 refererer til stillingene Sandberg virket i da han døde. Han var *Præpositus*, prost, og *Pastor*, hyrde eller gjeter, en ikke uvanlig omskriving for en luthersk prest. Originalens *Pastor Ecclesiarum Ostii* henviser utvilsomt til Os. En bevisst tvetydighet er imidlertid ikke utenkelig. *Ostium* betyr ikke bare elvemunning, men også port eller grind. Den berømte lignelsen om den gode og onde hyrde begynner således i Vulgata-versjonen (Joh. 10,1–3, sitert etter Nestle-Aland, etterfulgt av Bokmålsbibelen 2011, med mine uthevninger):

Qui non intrat per ostium in ovile ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro; qui autem intrat per ostium, pastor est ovium. Huic ostiarius aperit, et oves vocem eius audiunt, et proprias oves vocat nominatim et educit eas.

Den som ikke går inn til saueflokken gjennom porten, men klatrer over et annet sted, han er en tyv og en røver. Men den som kommer inn gjennom porten, er gjeter for sauene. Portvokteren åpner for ham, og sauene hører stemmen hans. Han kaller sine egne sauer ved navn og fører dem ut.

Lignelsen handler om den gode hyrde (gjeter, *pastor*), som kommer til sauene (menneskene) ved at portvokteren lukker ham inn gjennom porten (*ostium*), han sniker seg ikke inn til dem fra en annen kant. Epitafiets *primarius Pastor Ecclesiarum ostii* vil i en slik tolkning vise til at Sandberg var dyktig på å «gjete» menighetene, og at han var en ekte kirkeportens hyrde, ikke en som snek seg inn på sognebarna med urene hensikter, slik som den onde hyrde (*fur, latro*) i lignelsen.

En detalj som styrker en slik dobbeltbunnet tolkning er at det var nettopp lignelsen om den gode hyrde Sandberg holdt andakt over 29. juni 1800.

Unge år (linje 6–11)

Karakteristikken *austerus / Studiis devotus* uttrykker en streng hengivenhet til studier, igjen med klare religiøse undertoner. Den unge Sandbergs strenge selvdisiplin som student kobles tett sammen med den pietismen som synes å ha preget hans barnetro så vel som hans virke som prest (jf. Thrap 1884, s. 10f). Det konkurransepregede studiemiljøet – *nulli secundus ... facile princeps* – forankres også i en kristen fromhetstankegang, all den tid de hellige språkene (*Sacris in linguis*) nevnes særskilt.

Misjonæren (linje 12–15)

Med uttrykket *Missus ad Finnos* plasseres Sandberg i finnemisjonens tjeneste. «Finn» var en utbredt dansk-norsk betegnelse for same. Passivformen *missus*, utsendt, bærer i seg det kirkelige kall. En søkte seg ikke aktivt til et embete, som prest ble man kalt, *vocatus*, til en stilling, eller *missus*, sendt ut som *missionarius*. Fromhet og ydmykhet er dyder finnmarkspresten lever opp til, han er ingen «klatrer». Hedningene er på sin side *ingrati*, utakknemlige, og klimaet er hardt og ugjestmildt. Men som en trofast Herrens tjener utholder misjonæren alt og arbeider utrettelig for å berge sjeler for himmelriket. Den lutherske misjonærbiografiens genrekonvensjoner kan fornemmes i disse linjene.

Sognepresten og prosten (linje 16–19)

Der hvor misjonæren opplevde å virke blant *ingrati*, støtte også sognepresten på kvist – igjen like ufortjent – i møte med «tidsånden». Han var riktignok *sincerus*, oppriktig, i sin tjeneste for guddommen, og skjøttet sitt embete. Men samtidig var han *domesticis curis impar*, ikke en mann for de hjemlige sysler. Å være udugelig i det huslige var ikke nødvendigvis et negativt karaktertrekk i en tid før likestilling mellom kjønnene var blitt et ideal. Brun synes snarere å invitere til en forståelse av Sandberg som kontinuerlig *totus in illis*, helt oppslukt – først i sine studier, dernest i virket som misjonær og til sist i sitt embete. Samtidig ville sannsynligvis den som kjente Sandbergfamiliens indre liv, lese frasen *domesticis curis impar* som et ironisk hint til den aldrende Gerhards skjebne som tøffelheit i et dysfunksjonelt ekteskap – *uxore pervicaci fatigatus*, som det heter i visitasjournalen.

De etterlatte (linje 20–23)

Den energisk oppslukte blir til sist utslitt og rives vekk fra det dennesidige. De etterlatte beskrives etter alle klisjens regler som dypt sørgende (enken), som små og ute av stand til å klare seg på egenhånd (de seks sønnene og den ene datteren). Også her gir visitasjournalen anledning til en viss ironisk distanse. Allerede fem år før sin død var Sandberg angivelig *uxore pervicaci fatigatus*, utmattet av sin stramme kone, som attpåtil ydmyket ham ved å unnlate å møte opp til middag når biskopens stedfortreder kom på visitas. Om barna forteller visitasjournalen lite, annet enn

at Sandberg var *in filiis informandis totum*, helt oppslukt av å undervise sine sønner.

Som nevnt ble det senere på 1800-tallet utarbeidet en oversikt over Sandbergs familieforhold. Ifølge denne fikk Sandberg følgende barn som levde opp (jf. Lampe 1895, s. 264f):

Michael, født i november 1783
(døde som kaptein i armeen i 1814)

Balle Johan, f. okt. 1785
(døde som student i 1806)

Gerhard f. jan. 1787
(vokste opp og ble tollkontrollør)

Theophilus f. mai 1790
(vokste opp og ble gullsmed)

Mette Christence f. des. 1792
(døde 1844 som gift i Bergen)

Daniel f. des. 1795
(døde 1819 som maler)

Anne Sophie f. april 1797
(døde ugift etter 1870)

Jens f. juli 1798
(døde ung, dødsår ikke oppgitt)

I tillegg fikk ekteparet Sandberg barna Hans (død april 1788); Nicephorus f. mars 1789 (død samme år) og Christen Mathæus f. juni 1792 (død 1793). I mai 1805 var mest sannsynlig seks sønner i live, slik det også heter i epitafiet. De fem yngste sønnene (i alderen seks til nitten) var enten hjemme eller under utdanning ved universitetet og dermed avhengige av hjelp. Men eldstesønnen Michael var allerede rukket å bli 21 år gammel og forsørget seg nok selv. Når vi i epitafiet leser om *Filiis sex, quorum nemo adhuc valet sine cortice nare*, dreier det seg åpenbart om en overdrivelse.

En annen unøyaktighet er at Sandberg i 1805 faktisk hadde to døtre, tolv

år gamle Mette Christence og åtte år gamle Anne Sophie. Epitafiets *filiæque uni* er med andre ord unøyaktig. Både *filia* og *filius* kunne riktignok bli *filiis* i dativ pluralis, men det vanlige i ny-latinen er *filiabus* for å markere døtre. *Filiæ ... uni* gir jo også klar beskjed om at det bare var én datter i familien, og at hun var bitteliten (*puellulæ*). Det er vanskelig å avgjøre om vi her har å gjøre med en retorisk overdrivelse eller om biskopen ganske enkelt ikke visste bedre.

En bevisst eller ubevisst Horats-pastisj?

Foruten den kristne tematikken tar epitafiet opp i seg en rekke ord og vendinger sakset fra antikke diktere, fremfor alt Horats. Flere av disse ble brukt allerede i vistasjournalen, gjengitt over. Amundsen ser ikke ut til å kjenne til epitafiet, han nevner det i hvert fall ikke i sine kommentarer til kildeutgaven. Men som en generell betraktning basert på latinen i hele journalen konstaterer han følgende (s. 7):

Horats er den oldtidsforfatter som Brun oftest citerer. På 28 steder i visiatsbøkene [sic] kan vi konstatere minnelser fra hans diktning, dels som direkte citat, dels tilpasset etter den aktuelle situasjon. Det er mulig Brun har tenkt på Horats ved andre latinske vendinger også, uten at vi kan avgjøre det, fordi samme uttrykk forekommer hos andre latinske diktere. Biskopen har utvilsomt kunnet en stor del av Horats' vers utenat.

Bevæpnet med Amundsens utmerkede kommentarer, samt Shackleton Baileys Horats-utgave og Iso Echegoyens koncordans, vil vi se nærmere på bevisste

og ubevisste sitater i epitaftet. Et bevisst sitat er et veloverveid lån fra en annen tekst, mens et ubevisst sitat (også kalt ekko) er en ubevisst bruk av ord og vendinger som språkbrukeren en gang i tiden har støtt på, uten at hun lenger husker hvor hun har dem fra. I en del tilfeller er det umulig å avgjøre om vi har å gjøre med bevisste eller ubevisste sitater. Men generelt er en veloverveid bruk av umarkerte sitater svært utbredt i den nylatinske litteraturen. Slik inkorporening av bruddstykker av andres arbeid i egen tekst kalles gjerne intertekstuelle referanser, en sofistikert «lek» med de latinskolertes kollektive minne hvor det legges opp til visse (ofte ironiske) assosiasjoner hos leseren. Spørsmålet er om det er på ferde i epitaftet.

Fessus viator (Satire I.5,17)

Allerede i epitaftets andre linje finner vi et lite bruddstykke Horats, *fessus viator*. Horats' Satire I.5 dreier seg om en lite komfortabel reise fra Roma til Brundisium. En av hendelsene underveis er at Horats ikke får sove fordi en sjømann og en reisende synger og skråler langt ut i de små timer, gode og fulle. Til sist faller den trette reisende i søvn, *tandem fessus dormire viator / incipit* (I.5,17f). Uttrykket er neppe eksklusivt for Horats og det er vanskelig å se for seg at Brun med *fessus viator* ønsker å fremstille Sandberg som en støyete dranker. Snarere henspiller det nok på metaforen om livet som en reise, hvor den reisende til sist kommer til sitt mål, trøtt og mett av dage. Altså et ubevisst sitat.

Totus in illis (Satire I.9,1–2)

Sandbergs tilstand som fullstendig oppslukt, eller betingelsesløst hengiven til studier, *austerus / Studiis de-*

votus & totus in illis (linje 7–8), gir først og fremst religiøse assosiasjoner. Men også her er noe lånt fra Horats. Denne gangen ledes tankene til Satire I.9, kanskje Horats' aller mest kjente, som åpner på følgende vis:

*Ibam forte Via Sacra, sicut meus est mos,
nescio quid meditans nugarum, totus in illis ...*

Ruslet en tur på Den hellige vei, slik jeg har for vane
oppslukt fullstendig i tanker om noe uvesentlig tullball ...

Så er det at en plageånd, som Horats ikke en gang husker navnet på, dukker opp og innleder en samtale som poeten på ingen måte ønsker seg. Han sliter lenge med å komme fri av plageånden slik at han kan vende tilbake til sine tanker. Til sist blir han reddet av en fremmedkar som tydeligvis har noe uoppgjort med vedkommende. Selv om Horats altså omtaler sine tanker som *nugae*, uvesentlig tullball, er det tydelig at det å rusle rundt oppslukt i egne tanker er langt bedre enn å bli plaget av pratesjuke folk som ikke lar en stakkar være i fred.

Dersom vi her har å gjøre med et bevisst sitat, vil det innebære at Sandberg var litt som Horats – han foretrakk å være i fred med sitt ubetydelige tullball. Kan det være samiskstudiene Brun hinter til som de reneste *nugae*? Man vet at samiskundervisningen var omstridt i Trondhjemsmiljøet, hvor sterke stemmer helst så at Leems *Seminarium Lapponicum* ble lagt ned, noe det da også ble, så snart Leem døde i 1774 (jf. Aspaas 2021, s. 25). Den unge Sandbergs samiskpugging har utvilsomt fylt tankene hans, kanskje uten at han der og da fikk så mye anerkjennelse for

dette fra sine jevnaldrende. Her har vi trolig å gjøre med et bevisst sitat, selv om koblingen til det samiske er noe usikker.

*Ubi nulla campis arbor aestiva
recreatur aura (Ode I.22,17–18)*

Et av Horats' mest kjente dikt er Ode I.22, *Integer vitae scelerisque purus*, En ærlig og hederlig mann, som i dik-

tet sidestilles med en som er forelsket. Mer presist handler det om den forelskedes evne til å kjenne seg usårlig, til å ringeakte farer og heve seg over selv de tøffeste fysiske utfordringer, eksempelvis ekstremt klima. Kjærligheten kan kort sagt overvinne alt, eller, som det heter i Johannes Gjerdåkers frie gjendiktning (2001, s. 26f, etterfulgt av originalen):

Set meg nord på livlause tundramarker
utan tre og blommar i sumarvinden
der ein harmful full himmel med regn og skodde
heng over verda.

Set meg sør, der solvogna skin for nære,
i eit land for heitt til at folk kan bu der,
elska vil eg Lalage, blidt ho smiler,
blidt som ho talar.

*pone me pigris ubi nulla campis
arbor aestiva recreatur aura,
quod latus mundi nebulae malusque
Iuppiter urget*

*pone sub curru nimium propinqui
solis, in terra domibus negata:
dulce ridentem Lalagen amabo,
dulce loquentem.*

Når vi i epitafiet leser frasen «på livlause tundramarker / utan tre og blommar i sumarvinden» (eller mer ordrett: hvor ikke noe tre vekkes til live på markene av sommerlig varme), er det nok meningen at leseren skal tenke på en annen slags kjærlighet – misjonærens trofaste kjærlighet til sitt kall. Som misjonær var Sandberg like ærlig og hederlig, like utholdende og usårlig som en forelsket dikter. Sitatet er trolig særs bevisst brukt.

*Minus aptus acutis naribus hominum
(Satire I.3,29–30)*

Omnibus hoc vitium est cantoribus,
Alle som én har sangere dette til felles, slik åpner tredje satire i første bok. Horats tar i teksten for seg en rekke menneskelige uvaner og irriterende karaktertrekk. Men ingen er som kjent perfekt, og blant venner skal det være høyt under taket. Etter å ha åpnet med en karakterbrist sangere har til felles

– nemlig at de aldri vil synge når de blir bedt om det, men ubedt gir seg i kast med å synge til det enerverende –

fortsetter Horats med andre tilgivelige personlighetstrekk. Vers 29–34 kan oversettes slik:

Han lar seg lett irritere, er ikke en mann for den fine smaken hos folk du ser her. Blir til latter fordi han er ukul: bondsk er hans toga å se til, og løst henger skoen og subber, sitter knapt fast på hans fot. Men hjertegod er han, det finnes neppe den mann som er bedre. En venn av deg er han. Klokskap ligger i overflod gjemt der inne bak ukunstlet ytre.

*Iracundior est paulo, minus aptus acutis
naribus horum hominum; rideri possit eo quod
rusticius tonso toga defluit, et male laxus
in pede calceus haeret: at est bonus, ut melior vir
non alius quisquam, at tibi amicus, at ingenium ingens
inculto latet hoc sub corpore.*

Som vi ser, er det neppe noen stor feil å være *minus aptus acutis naribus horum hominum*, eller som det heter i linje 17 i epitafiet: *minus aptus acutis naribus hominum hujus Saeculi*, ikke helt tilpasset den forfinede smak hos menneskene i dette tideverv. Sitatet er igjen særs bevisst. Sandberg er og blir en hedersmann.

Sine cortice nare (Satire 1.4, 120)

Epitafiets siste lille bruddstykke Horats handler om å kunne klare seg på egenhånd, eller «svømme uten kork», *sine cortice nare* (lj. 22). Antikkens flytevester besto av kork, altså den samme lette barken som brukes til å korke vinflasker. I Satire 1.4, *Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae* (Dikterne Eupolis, Kratinos, Aristofanes med flere), handler det blant annet om opplæring i sømmelig atferd, eller god moral. Horats minnes der hvilke ord hans far sa til ham om oppdragelse (vers 119f): *simul ac duraverit aetas / membra animumque tuum, nabis sine cortice* «Så snart dine lem-

mer og sjel er / herdet av alder, skal du uten kork kunne svømme». Uttrykket er senere blitt mye brukt som metafor for det å kunne stå på egne bein, å være utlært og selvstendig. Det kan hende vi her har å gjøre med et ubevisst sitat, det ville i hvert fall være merkelig å antyde at Sandbergs barn ville ende i moralsk fortapelse fordi de mistet faren så tidlig.

Avslutningsord

Epitafiet over Gerhard Sandberg inneholder først og fremst kristne fromhetsidealer. Men over de 27 linjene er det såpass mange bevisste og/eller ubevisste lån fra Horats at vi med en viss rett kan kalle det en pastisj. De mest bevisste lånene synes å være dem som inneholder lengre fraser. Lånet fra diktet *Integer vitae scelerisque purus* (Ode 1.22) innebærer en subtil forskyvning av originalens tema – uforfalsket kjærlighet til en pike – over til epitafiets tema, den fromme misjonærens oppofrelse for sitt kall. Det er neppe kun uttrykket i seg selv, som handler

om ugjestmildt klima, som skal fungere i epitafiet. Hele konteksten frasen er hentet fra – Horats' korte, men berømte Ode – aktiveres hos den latin-skolerte leseren. Lånet fra Satire I.9, uttrykket *totus in illis*, gjør likedan en kristen dyd ut av noe som i den opprinnelige konteksten var mer ambivalent, moralsk sett – nemlig det å være oppslukt fullstendig i tanker om noe uvesentlig tullball, *nugae*. Satire I.3, med sin unnskyldende holdning

til folk som blir utsatt for hån fordi de ikke er moteriktig kledd eller har lett for å bli irritert, synes også å være bevisst brukt i epitafiet. Det å være gammeldags pietist, som Sandberg, var ikke noe entydig negativt, særlig ikke hvis en tenker på den opprinnelige konteksten hos Horats. Lesere som i likhet med Johan Nordahl Brun kunne store mengder Horats utenat, ville i minnet raskt hoppe videre fra uttrykket *minus aptus acutis naribus* til fortsettelsen:

... Men hjertegod er han, det finnes
neppe den mann som er bedre. En venn av deg er han. Klokskap
ligger i overflod gjemt der inne bak ukunstlet ytre.

Slik er pastisjens poetikk.

per.pippin.aspaas@uit.no

Referanser

- Aspaas, Per Pippin. *Forordet til Knud Leems Lexicon Lapponicum (1768–81). Oversatt til norsk, med en innledning og kommentarer*. Bibliotheca Neolatina Upsaliensis. Upsala 2021.
- Bliksrud, Liv. *Den smilende makten. Norske Selskab i København og Johan Herman Wessel*. Oslo 1999.
- Bokmålsbibelen 2011 = *Bibelen. Den hellige skrift. Det gamle og Det nye testamentet*, utg. av Det Norske bibelselskap. Oslo 2011.
- Brun, J.N. «Hic jacet ... Gerhardus Sandberg», *Bergens Adresse-Contoires Efterretninger* 41de Aargang, No. 20 for 1805. Løverdagen den 18de Mai.
- Brun, J.N. *Gammel nyt om & af Biskop Johan Nordal Brun* (red. av J.N. Brun d.y.). Kristiania 1877.
- Brun, Johan Nordahl. *Visitats-Journal 1794–1812* (red. av Leiv Amundsen m.fl.). Norvegia Sacra 19. Oslo 1951.
- Gjerdåker, Johannes. *Odor av Horats* (gjendiktning). Oslo 2001.
- Iso Echegoyen, José-Javier. *Concordantia Horatiana. A Concordance to Horace*. Hildesheim etc. 1990.
- Lampe, Johan Fredrik. *Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen* Bind 1 (Posthumt utg. av D. Thrap). Kristiania 1895.
- Nestle-Aland = *Novum Testamentum Graece et Latine* (red. av Eberhard & Erwin Nestle, Barbara & Kurt Aland, m.fl.). Stuttgart 1994.
- Sandberg, Gerhardus. *Lexicon Lapponicum bipartitum, Lapponico-Danico-Latinum & Danico-Latino-Lapponicum, cum Indice Latino. Pars Secunda. Danico-Latino-Lapponica*. Cura & studio Gerhardi Sandbergii. Havnæ 1781.
- Steen, Adolf. *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888*. Oslo 1954.
- Shackleton Bailey, D.R. *Horatius. Opera* (tekstkritisk utgave). Stuttgart 1985.
- Thrap, Daniel. *Bidrag til den norske Kirkes Historie i det nittende Aarhundrede* (Bind 1). Kristiania 1884.